

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 11, Sayı 1
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme

Emine Balcı

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 26 Mayıs 2019

Bu makaleyi alıntılar için: Emine Balcı "Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme" *Fe Dergi 11*, no. 1 (2019), 34-47.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/21_4.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme

Emine Balcı *

Bu makalede, Türkiye’de hukuk fakültesine kabullerinde kadınlara sağlanan fırsat eşitliğinin, mesleğe kabulde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dayanan engeller nedeniyle devam ettirilmediği argümanı, kadınların hukuk mesleklerine girişinin tarihsel süreci toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz edilmiştir. Osmanlı’da başlayan Batılılaşma hareketi, Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki hukuk mesleklerinin değişimini de etkilemiştir. Kemalist ideoloji ve feminizm bu çalışmada aktarılan hukukun öncü kadınları üzerindeki ana belirleyicilerdir. Bu çalışmada kadınların hukuk fakültesine girişi ve mezuniyet sonrasında hukuk mesleklerine adım atarken karşılarına çıkan engeller toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır. Bu süreçlerin analizi sonucunda bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kadın tarihi, hukukçu kadınlar, toplumsal cinsiyet, hukuk mesleği, ilk hukukçu kadınlar

Pioneering Women in Law: An Analysis On The Introduction Of Women Into The Legal Profession In Turkey

This article analyzes the historical process of women’s introduction into the legal profession through a gender perspective based on the argument that the equality of opportunities provided for women in Turkey in their admissions to law schools is not maintained in their admissions into the profession due to the obstacles that originate from gender stereotypes. Westernization began in the Ottoman period and changed legal professions during the establishment of the Republic. Kemalist ideology and feminism are the main identifiers of the female pioneers in the law described in this study. This study considers the obstacles to women going to law school and entering the profession of law were addressed from a gendered perspective. As a result of analyzing these processes, the findings are analyzed.

Keywords: history of women, women in law, gender, legal profession, first women in law

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitliği, karar almada, katılımı, sorumlulukta, kaynak dağılımında kadınlarla erkeklerin eşit imkânlarla sahip olmasını ifade eder. Bu eşitlik temelinde profesyonel mesleklere kadınların girişi meslek içi eşitliği sağlamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde “kadın” olmaları mümkün olmadığından kadınların eğitim almadığı hukuk fakültesinin kapıları kadınlara 1921’de herhangi bir ön şart olmadan açılmıştır. Ancak mezuniyet sonrasında hukuk mesleklerine girişleri, fakülteye başlamaları kadar kolay olmamıştır. Hukuk mesleğinin, ataerkil ve erkek egemen yapısı, kadınların bu mesleğe girişine ve mesleği icra edişine engel olmuştur. Hukuk mesleğindeki bu yapı, zamanla değişim gösterse de günümüzde de halen varlığını devam ettirmektedir. Yaşanan değişimle gelinen noktanın değerlendirilmesi ve meslek içi eşitliğin sağlanması açısından hukuk mesleklerine giriş konusunda öncü hukukçu kadınların karşılaştıkları engellerin görünür kılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kadınlar hukuk mesleklerine adım atarken karşılaştıkları engeller toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır.

Fransız Devrimi sonrasında birinci dalga feminizm dönemini başlatan hak taleplerinin kadınlar tarafından sorgulanmasıyla ve verilen mücadelelerle kadınlar açısından önemli haklar kazanılmıştır. Catherine Mackinnon, kadınların erkekler karşısındaki kazanımlarını tartışırken öğretilerinde kadınları yönlendiren itici gücün “Biz de sizin kadar iyiyiz. Sizin yapabileceğiniz her şeyi biz de yapabiliriz, yeter ki yolumuzdan çekilin.” olduğunu belirtmektedir. Bu itici güç sebebiyle kadınlar eğitim, akademik ve profesyonel iş alanlarına, kamu görevlerine, kol emeği gerektiren işlere, orduya girmişlerdir (Mackinnon 2003, 253-254). Kadınlar çalışma hayatına katılmış ama profesyonel mesleklere giriş konusunda engellemelerle karşılaşmışlardır. Kadınların profesyonel mesleklere girişi tüm dünyada yirminci yüzyılın başlarına kadar sınırlı kalmıştır. Bu sınırlı katılımın

*Öğr. Gör. Dr. , Sakarya Üniversitesi, 0000-0003-3387-3011

temelinde profesyonizm ideolojisi, profesyonizmin ataerkil yapılanmasından kaynaklanan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve profesyonel meslekler alanındaki toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargılar vardır (Epstein 1970; Homans 1987).

Profesyonel mesleklerin temel özelliklerini Steven Brint piyasada bu mesleklere talep olması, eğitim sisteminin bu mesleğin icra edilebilmesi için düzenlenmesi, talep edilen mesleklerin yerine getirilebilmesi için eğitimli çalışanların piyasadaki ayrıcalıklı konumlara sahip olmaları şeklinde sıralamaktadır (1993, 262-263). Aynı zamanda profesyonel meslek statüsü, ayrıcalık, güç anlamını da barındırmaktadır ve profesyonel mesleklere kadınların girişinin geçtiğimiz yüzyıla kadar sınırlı kalışı profesyonizmin içinde tezahür eden ataerkilliğin izlerini taşımaktadır. Zira Gökçe Bayrakçeken Tüzel'in de belirttiği üzere (2009, 41):

“Profesyonizm ideolojisi, mesleğin hegemonyasını kuran ve meşrulaştıran zemini hazırlayan ve profesyonellerin vazgeçilmezliğine ve biricikliğine olan inancın, gerçeklik olarak algılanmasını sağlayan bir dinamiktir. Bu ideolojiye içkin olan sadece sınıfsal eşitsizlikler değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizlikleridir. Mesleki kültürün değişmez olarak kabul edilen yapısı profesyonizm tarafından kurgulanır ve yeniden üretilirken, bu yapının ataerkil niteliği kadınların var olma koşullarını belirler.”

Sylvia Walby (2016, 39-40) ataerkil kavramını “Erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi” olarak tanımlamaktadır ve üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek şiddeti, cinsellik ve kültürel yapılardaki ataerkil ilişkiler olmak üzere bu sistemin altı bileşeni olduğunu belirtmektedir. Çalışmamızın konusu çerçevesinde bu yapı sistemine bakıldığında ücretli emekle ataerkil yapı ilişkisinde Walby, kadınların daha iyi işlerden dışlanırken onları kalifiye olmayan işlere mahkûm eden bir ayrımcılık uygulandığına vurgu yapmaktadır (Walby 2016, 39-41).

Profesyonel meslek kavramının tanımlanmasının tarihsel sürecinde profesyonel meslek olarak tanımlanan hukuk mesleği, ataerkil ve erkek egemen yapılanmasıyla kadınların on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar dışında kaldığı bir meslektir. Tarihsel süreçte kadınlar, özünde toplumsal cinsiyete dayanan yasal ve dini gerekçelerle hukuk mesleklerinin (avukatlık, hâkimlik, savcılık, akademisyenlik, noterlik) dışında tutulmuşlardır. Carrie Menkel-Meadow (1989), baroların hukukçu kadınların üyeliğini kabul etmeyişinde üyelik koşullarında “21 yaş üzeri erkek” ibaresinin olması ve evli kadınların yasal olarak bağımsız sözleşme imza yetkisinin olmamasına ilişkin yasal engellerin olduğunu söylemektedir. Yasal engellere karşı mücadelenin ilk fitilini 1869'da Iowa'da Arabella Mansfield ateşlemiştir. Mansfield, baroya kabul başvurusunun reddedilmesi üzerine dava açmıştır. Davayı kazanmasının ardından kabul koşullarındaki kadınları dışlayıcı ifade “21 yaş üzeri erkek ve kadın” şeklinde değiştirilmiştir. Bir başka mücadele örneği Illinois'te gerçekleşmiştir. 1872'de Myra Bradwell'in baroya üyelik başvurusu reddedilince Bradwell, Amerikan Yüksek Mahkemesi'ne başvurmuş, ancak oradan da başvurusu reddedilmiştir. Mahkemenin başvuru gerekçesi şudur (Martin ve Jurik 2007, 109):

“Kadın cinsiyetine ait doğal olarak çekingenlik ve zayıflık, hukuk uygulaması için uygun değildir. Buna ek olarak, bir kadının kocasından ayrı hukuki varlığı yoktur. Kocasının rızası olmadan evli bir kadın kendisini ve kocasını bağlayıcı sözleşme yapamaz. Yani evli kadının ehliyeti yoktur.”

Görüldüğü üzere çağdaş toplumları şekillendiren ve düzenleyen dinamiklerden en önemlisi (Balı 2005, 9) sayılan hukukun erkek egemen yapısı, kadınların hukukun uygulayıcısı olarak bu mesleği icra etmesini engellemiştir. Sharon Bolton ve Daniel Muzio (2007), tarihsel süreçte hukuk mesleğini kuran ve sürdüren anahtar figürün erkekler olduğunu ve erkeklerin profesyonel uygulamada “maskülen kültürel proje” kapsamında uzmanlık alanı için rasyonalite, kontrol, öngörü, sorumluluk üstlenme özelliklerini belirginleştirdiğini söylemektedir. Böylece maskülen kodlar hukuk mesleğinde doğal hale gelmiş, bunların dışındakiler feminen özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Bu çekirdek proje, profesyonellikte segmentleri ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle modern meslekleri öğreten şey, maskülen baskılı toplumsal cinsiyet olmuştur (Bolton ve Muzio 2007, 53).

Kadınların mücadelesine rağmen hukuk mesleğinin tüm alanlarında yer almaları için uzun bir süre gerekmiştir. ABD'de baroya avukat kadınların kabul edilmesine yönelik mücadele 1869'da başlamasına rağmen New York Barosu'na 1937'de avukat kadınlar kabul edilmişlerdir. İngiltere'de kadınların dosya avukatı olma

mücadelesi 1843’de başlamıştır ancak 1919’da başarıya ulaşmıştır. Fransa’da kadınlara 1900’de açılan avukatlık yolu, hâkimlik ve akademisyenlik için 1931’e kadar kapalı kalmıştır. İtalya’da dini teamüllerin de etkisiyle yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar yargılama alanı hukukçu kadınlara açılmamıştır. Türkiye’deki tarihsel süreç açısından ise Süreyya Ağaoğlu ve üç arkadaşının hukuk fakültesine kayıt yaptırılmaları dönüm noktası olmuştur.

Türkiye’deki süreçte, 1921’de Süreyya Ağaoğlu ve üç arkadaşının hukuk fakültesine kayıt yaptırmasıyla atılan ilk adım, hukukçu kadınların meslekte kat ettikleri yolu görmek için başlangıç noktalarının bilinmesi açısından önemlidir. Zira hukuk mesleğindeki güncel veriler itibarıyla hukukçu kadınların azlığı ve bazı temsil makamlarında olmayışı, bu meslekteki kadınların tarihsel süreçteki varlığıyla ilgili soruları da beraberinde getirmektedir: Kadınlar hukuk mesleğine ne zaman dâhil olmaya başladılar? Hukuk mesleğine dâhil olurken ne tür zorluklarla ve engellerle karşılaştılar? Bu engelleri nasıl aştılar? Hukuk mesleğinde kadın sayısının az oluşunun mesleğe girişlerinin geç dönemlere rastlamasıyla ilgisi var mı?

Bu soruları Osmanlı döneminden bağımsız yanıtlamak mümkün değildir. Zira Osmanlı’da başlayan Batılılaşma hareketinin ve hukuk mesleklerinin Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki etkileri ve Kemalist ideolojinin etkisi, Osmanlı’daki kadın hareketi bu makalede aktarılan hukukun öncü kadınları üzerindeki ana belirleyicilerdir. Dolayısıyla anılan sorular ve bu ana belirleyiciler çerçevesinde bu çalışmada Türkiye’de hukuk mesleklerine kadınların girişinin tarihsel süreci aktarılırken toplumsal cinsiyet perspektifinden konu ele alınmıştır. Zira bu çalışmada hukuk fakültesine kabulde kadınlara sağlanan fırsat eşitliğinin mesleğe kabulde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dayanan engeller nedeniyle devam ettirilmediği argümanı tarihsel süreç analiz edilmiştir.

Tarihsel süreç analiz edilirken Türkiye’deki hukukun öncü kadınlarına yönelik literatürde oldukça sınırlı sayıda kaynak bulunması bu çalışmanın yapılmasını zorlaştırırsa da Süreyya Ağaoğlu, Fatma Beyhan Nil Tipi, Hamide Topçuoğlu, Beyhan Hanım, Lamia Hanım’ın anılarından ve onların hakkında yazılan az sayıdaki yazı dahi karşılaştıkları engellerin görünürlüğünü sağlamak açısından çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle de hukuk fakültesinin kadınlara açılmasının öncüsü Ağaoğlu’nun 1975’te yayınlanan anılarının yer aldığı kitap (Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu), kadınların hukuk meslekleri konusundaki fikirlerinin, hayallerinin, mesleğe başlangıçlarının ve karşılaştıkları engellerin anlaşılması için temel teşkil etmektedir. Ağaoğlu’nun anıları, kendisiyle aynı dönemdeki diğer hukukçu kadınları da içerdiğinden farklı hukukçu kadınları çalışmamıza dâhil etmemize ve çalışmamızı genişletmemize yardımcı olmuştur. Ayrıca, Ali Haydar Özkent’in avukatlık ve hukuk tarihi konusundaki eserleri, hem erkek hukukçuların kadın meslektaşlarına bakışını hem de kadınların hukuk tarihinden dışlanmışlığını görmek açısından çalışmamızda kullanılmıştır. Bir başka deyişle bu makalede Türkiye’deki hukuk mesleklerinde öncü hukukçu kadınların tarihteki rollerinin görünürlüğüne katkıda bulunmak da amaçlanmaktadır. Zira Serpil Çakır’ın da belirttiği üzere “Kadın tarihi çalışmalarıyla, bize bugüne dek kabul ettirilen tarihsel gerçekler sorgulanır.”Bu sorgulamayla genel tarih olarak tanımlanan erkeklerin tarihinde görünmez kılınan kadının görünürlüğü sağlanır (Çakır 2016, 42-44).

Batılılaşma ve Özgürleşmiş Kadın Modelinin Ayak Sesleri

Hukukun öncü kadınlarının mesleğe başlangıçlarında Osmanlı’da Batılılaşma hareketiyle başlayan modernleşme çalışmalarıyla geleneksel yapıyı terk etme anlayışı, bu kapsamda ihtiyaç duyulan alanlarda yeni kurumların oluşumu ve bu kurumlarda çalışacak profesyonellere duyulan ihtiyaç doğrultusunda kadınların kamusal alana çıkışı ve Osmanlı kadın hareketinin bu konudaki mücadelesi etkindir.

Tanzimat Fermanı’yla başlayan reformlarda ve devamındaki Islahat Fermanı’yla kadınlar açısından önemli gelişmeler olmuştur. Tanzimat döneminde özellikle de kadınların eğitilmesi konusu ön plana çıkmıştır. Tanzimat öncesinde sadece sübyan mekteplerinden faydalanabilen Türk kadınına Tanzimat ile eğitim kurumlarının kapısı açılmıştır (Çakır 2010, 102). Eğitimde kadınlara yönelik gelişmeler, yirminci yüzyılda sürekli savaş halinde bulunan Osmanlı’daki kadınların kamusal alana çıkışına zemin hazırlamıştır. Balkanlar Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, ekonomik baskılar, Batı etkisi, eğitim reformu gibi etkenler kadınları evlerinden çıkarıp kamusal alana dâhil etmeye başlamıştır. Kadınlar artık sadece evlerinde ve tarlalarda değil, sanayiye de dâhil olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışır olmuşlardır (Berktaş 1994, 19).

Nilüfer Göle (2000, 56) de Tanzimat’la birlikte devlet eliyle kadınlara eğitim yolunun açıldığını ve böylece Batılı yaşam biçiminin esas alınarak kadın yaşam alanlarının kamusal alanda görünürlük kazandığını söylemektedir. Göle’nin belirttiği devlet eliyle yaratılan görünürlük kadınlar için indirgemeci bir anlayışla ve onları pasif konumda gösteren bir algılamaya neden olmuştur. Bu algının yıkılmasında kadın tarihi konusunda

araştırmalar yaparak tarihe yeni bir bakış açısı kazandıran çalışmaların etkisi büyüktür. Zira Osmanlı'da Batı'daki feminist hareketten haberdar olup aktif bir şekilde kadın hakları konusunda faaliyetleri olan kadın bir hareketi mevcuttur. Serpil Çakır (2016, 416), 1910'larda tirajı üç bin olan kadın dergisinin varlığının kadın hareketinin alanını belirleyen ölçütler arasında sayılıp sayılamayacağı sorusundan hareketle bu rakamın küçümsenmemesi gerektiğini söylemektedir.

Ayşe Durakbaşa (2017) da II. Abdülhamit'in eğitim reformlarının Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye'de öğrenim gören ve Osmanlı'yı kurtarma ve Osmanlı toplumunu değiştirme idealleriyle yanıp tutuşan bir kuşak genç adamın yetişmesine öncülük ettiğini belirtmektedir. Bu genç kuşağın Avrupa dilleri, edebiyatı, yabancı basın ve Batılı bilimlere ulaşma imkânları vardır. Bunun yanı sıra aynı imkânlarla sahip olmaları vesilesiyle Batı'daki feminist hareketten haberdar seçkin Osmanlı kadınları da vardır (Durakbaşa 2017, 131).

Aktif bir şekilde çalışmalar yürüten bu kadınlar toplumsal temellerini İslam dini ve şer'i hukuka dayandıran Osmanlı'da kadının ikincil konumunu kabul etmeyerek kadınları erkeklerle eşit konuma getirmek için çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin yürütülmesi için amaçları doğrultusunda fırka, cemiyet kurmuşlar, gazete ve dergi çıkararak kadın sorunları konusunda farkındalık yaratmışlardır. Meslek kursları açarak kadınların meslek edinmelerine öncülük etmişler ve ticarethaneler açarak onları çalışma hayatına kazandırmışlardır. Kız çocuklarının eğitilmemesini önemli bir sorun olarak görmüşler ve yükseköğretim hakkının kadınlara tanınması için mücadele başlatmışlardır. Çakır (2016, 342), Kadınlar Dünyası Dergisi'nin var gücüyle kadının yükseköğrenimi için mücadele ettiğini ve bu mücadelenin kısa sürede ürünlerini vererek 1914'te üniversite kapılarının sınırlı da olsa Osmanlı kadınına açıldığını, böylece kadınların edebiyat, matematik, tabii bilimler alanlarında eğitim görmeye başladığını, tıp ve hukuk fakültelerinin de kadınlara açılmasında ısrarcı olduğunu belirtmektedir. Bir başka deyişle Osmanlı kadın hareketi, aktif ve etkili bir harekettir. Hukuk fakültelerinin kadınlara açılması konusunda dillendirilen ısrarcı talepler 1921'de karşılık bulmuştur. Kadınlar gerek Milli Mücadele, gerekse Cumhuriyetin ilanından sonraki uluslaşma sürecinde toplumsal olarak aktif kadın imgesini devam ettirmişlerdir.

Kemalistler, Osmanlı'nın kadın meseleleri tartışmasını ve kadın kurtuluşunu misyon edinen ilerici erkekler geleneğini devralmışlardır (Durakbaşa 2017, 119). Zira Osmanlı modernleşmesi süresince entelektüeller ve yönetici elit, kadınları toplumun geri kalmışlığının sebebi olarak görmüşler ve daha çok toplum eleştirisinin yapıldığı veya eski ve yeninin bir çatışma alanı olduğunu düşündükleri için kadın meselesini gündemde tutmuşlardır (Durakbaşa 1998).

Böylece Türk modernleşme projesinin önemli hedeflerinden biri, kadının toplumdaki konumu olmuştur. "Mustafa Kemal Atatürk, Türk toplumunu çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırarak gücün devrim ilkelerine göre yetiştirilmiş kuşaklarda olduğunu düşünerek Cumhuriyetin ideal kadın tipini ailede, toplumda, devlet yönetiminde erkeklerle eşit koşullara sahip kadın olarak belirlemiştir. Bu bağlamda kadınların ikincil konumları ülkenin geri kalmışlığıyla ilişkilendirilerek kadının toplum içindeki görevleri yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Kadın çalışma hayatının içine çekilmeye çalışılırken aynı zamanda aile içi rolleri daha da sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır." (Bakacak 2009, 628).

Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadınlarını yüceltirken onlara bir Anadolu kadını modeli sunmuş ve bunun medeni tarzla nasıl bağdaştığını gösterirken aynı zamanda Batı ülkelerine modern, medeni bir toplum sunmaya çalışmıştır. Ancak yeni Cumhuriyetin ve modern Türkiye'nin simgesi, Anadolu köylü kadını için oluşturulmuş model değil, eğitilmiş ve profesyonel meslek sahibi "özgürleşmiş" kadın imgesidir (Durakbaşa 2017, 122). Hukukun öncü kadınları da işte bu özgürleşmiş kadın modeline örnektir.

Türkiye'de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi

Kadınların eğitim hayatı cinsiyetçi kalıplar çerçevesinde kadınlara toplumda biçilen rollerle uyumlu şekilde biçki, dikiş, dokuma eğitimi ile başlamış, öğretmenlik ve hemşirelik mesleğiyle devam etmiştir. Akademik anlamda üniversitelerden eğitim almaya başlamaları ve kamusal alana dâhil olma oranının artması ise Tanzimat'tan sonra yaklaşık yetmiş yıllık bir süreci bulmuştur. Ancak bu süreç içerisinde tamamen erkek egemen yapıdaki hukuk eğitimi ve hukuk mesleği kadınlar için hiç dillendirilmemiştir. Bunun temelinde Ahmet Mumcu'nun da belirttiği üzere, Osmanlı'daki hukuk düzeninin İslam hukukuna dayanması ve hukuk eğitiminin de Şeriat alanı içerisinde oluşu vardır (Mumcu 1977, 1-2-3).

Tanzimat'a kadar kadı haricinde avukatlık, savcılık ve noterlik meslekleri yoktur. 1875'te avukatlık, 1878'de savcılık ve 1879'da noterlik sisteme dâhil olmuştur (Üçok ve Mumcu 1987, 334). On sekizinci yüzyılın sonuna kadar dava vekili (avukat) adıyla mahkemelerde görev yapan kimselere rastlanmamaktadır (Özkont

1938, 18-19). Batı'yı temsil eden avukatlık mesleği, Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma hareketleri kapsamında Batı'dan Osmanlı hukuk sistemine ithal edilen yeni bir meslektir (Özman 2000). Noterlik ise Fransa'dan örnek alınarak "mukavelat muharriri" ismiyle sisteme dâhil olmuştur (Bozkurt 1996, 127).

Hukuki haklar konusunda kadınların kazanımlarındaki gelişme, hukuk mesleğine kadınların girmesi açısından paralel seyretmemiştir. İlber Ortaylı'nın da belirttiği üzere, Osmanlı'nın son çağına kadar sürekli genişleyen görev tanımıyla önemli mülki amir ve yargıç olan kadı, sadece erkeklerin yapabileceği bir meslek olmuştur. Kadı olmak için reşitlik, temyiz kudreti, imanlı ve adil olmak, hukuki ehliyet, bitaraf olmak, nesebi sahih olmak, yeterli hukuki bilgiye sahip olmak, erkek olmak gerekmektedir. Bir kadın, kadı olmak için gerekli niteliklere sahip olsa da bu göreve atanmamıştır. Bu durumun istisnası, İslam tarihinde Abbasiler'de Halife Muktedir zamanında Sumeyl adında bir kadının Divan'ul Mezalim'in (şikâyetlerin dinlendiği itiraz komisyonu) başkanlığını yapmasıdır (Ortaylı 2015, 3-4).

Bir başka istisnai örnek, Tanzimat döneminde Ali Haydar Özkent, 1870'de İstanbul Barosu Cemiyeti adıyla bir baro kurulduğunu belirtmektedir. Bu baro, daha çok kapitülasyonların yabancılara tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanan tüccar ve işadamlarını savunmak amacıyla çoğunluğu Osmanlı uyruğundaki gayrimüslim avukatlardan oluşan bir barodur. Osmanlı'da avukatlık, Müslüman Türkler arasında kötü, hakir görülen, beğenilmeyen bir meslek olduğundan rağbet görmemiş ve örgütlenmesini de ancak bu ecnebi barosundan sekiz yıl sonra gerçekleştirmiştir (Özkent 1938, 18). 1870'de kurulan baroda otuz üç asli ve fahri üyeden beşi¹ Osmanlı tabiiyetindedir. Bu baro yavaş yavaş önemini yitirmiş ve varlığını İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüştür (Özkent 1940, 65). Osmanlı tabiiyetindeki beş avukattan biri Meryem Kuli isimli kadın avukatır. Aynı zamanda Kuli, 1878'de kurulan İstanbul Barosu'nun ilk toplantısına başkanlık eden isimdir (Özkent 1940, 81).

Yukarıda da aktarıldığı üzere, Osmanlı'da hukuk mesleği kadınlara yasaklanmıştır. Bu yasaklamada hukukun din ile temellendirilmesinin ve dinin de tamamen erkek egemen yapısının etkisinin olduğu söylenebilir. Hatta kadınların bu mesleği yapabilecek olması dinden çıkmakla eş değer tutulmuştur. Süreyya Ağaoğlu, lise döneminde din hocaları Emin Efendi'nin kadını bir mal gibi gören bakış açısını ve sözlerini anılarında şöyle anlatmaktadır (Ağaoğlu 2010, 60):

"Altmış yıl sonra bile beni bu karamsar düşüncelere sürükleyen din hocasına, lise arkadaşarımdan Beyhan, Hukuk Fakültesi'ne gideceğini söylemişti. Hoca: 'Zinhar, kâfir olursun' demişti. Hâlbuki bu Beyhan, Türkiye'de ilk kadın hâkim oldu."

İşte din hocasının kadınlar için böylesine imkânsız gördüğü hukuk mesleği, Süreyya Ağaoğlu'nun arkadaşarı ve aile üyeleri için şaka halini alan bir hayal gibi görülmüştür. Ancak onun kararlılığı küçük yaşlardan itibaren kendini göstermiştir (Ağaoğlu 2010, 20):

"7 yaşındayken, arkadaşarı ve aile üyeleri büyüyünce ne olmak istediğimi sordular. Avukat olacağımı söyledim. Bu dileğim aile arasında bir şaka halini aldı, arkadaşarımsa bu fikri garip buldular. Aile büyükleri, büyüdüğümde hala bu isteğimi devam ettirdiğimi görünce, kadınlara uygun bir meslek seçmem ve bu mantıksız isteğimden vazgeçmem konusunda tavsiyelerde bulunmaya başladılar."

Kadın ve erkeğin toplum içindeki statüsünü, rollerini, görev ve sorumluluklarını, konumunu, beklentilerini açıklayan kavram, toplumsal cinsiyet kavramıdır. Kız çocukların seçecekleri mesleklere eğilimlerinde bu kavram etkili olmaktadır. Annelik, eş olma, ev kadınlığı rollerini aksatmayacak niteliklere sahip bir meslek edinmesine yönelik beklentiler ön plana çıkmakta ve bu rol kodlamasıyla büyütülmektedirler. Bernard Carl Rosen (1989), geleneksel ve modern yapıdaki kadınların meslek seçimini yaparken görüş farklılıkları içinde olduklarını söylemektedir. Ona göre geleneksel yapıya sahip kadınlar, evliliğin ve anneliğin hayatlarının en büyük rolleri olduğuna inanırlar. Onlar için önemli olan, annelik rolüne zarar vermeden ailenin geçimini sağlamaya yardımcı olmaktır. Dolayısıyla da çocukları küçükken çalışmayarak onlara bakarlar. Çocukları büyüdükten sonra meslek seçimlerini fazla yorucu olmayan ve emekliliği olan sekreterlik, öğretmenlik, hemşirelik, teknikerlik gibi mesleklerden yana yaparlar (Rosen 1989, 201-202). "kadınlara uygun bir meslek" seçimini öneren aile büyükleri, Rosen'in geleneksel yapıdaki tanımlamasıyla uyum içerisindedir. Ancak Ağaoğlu, geleneksel yaklaşımdaki cinsiyet rolünü reddetmiş, kendisine dayatılan mesleklerin dışında

statü, ayrıcalık, güç anlamını barındırdığı kabul edilen hukuk mesleğine giriş konusunda ısrarcı olmuştur. 1921’de liseyi bitirdiğinde hukuk eğitimi almak için mücadelesini başlatmıştır. İstanbul Darülfünunu’nda hukuk fakültesi reisi Selahattin Bey, Profesör Veli Bey ve Katib-i Umumi Rauf Bey’in bulunduğu odaya girerek kendisini tanıtan ve hukuk tahsili yapmak istediğini söyleyen Ağaoğlu, Selahattin Bey’in cevabını, odadaki atmosferi şöyle aktarmaktadır (Ağaoğlu 2010, 67):

“‘Üç arkadaş daha bul, hemen fakülteyi açalım.’ dedi. Hakikaten fakülte açmak gerekiyordu, zira kadınlar erkeklerle beraber okuyamıyorlardı. Öğleden önce erkekler, öğleden sonra kadınlar ders görüyordu. Tabii bir tek talebe için bütün hocalar öğleden sonra ders veremezlerdi. Veli Bey başını kaldırdı: ‘Kadına daha ziyade doktorluk yakışır, o Fakülteyi açtırsanız’ dedi. Ben de ‘Onu da doktor olmaya heves edenler açtırsın’ cevabını verdim. Selahattin Bey: ‘Hak hukuk meselesi değil mi? Süreyya Hanım hakkını burada arıyor, muvaffak olmasını dileyelim,’ dedi.”

Başka fakültelere yazılmış kız arkadaşları Bedia, Saime ve Melahat’ı hukuk fakültesine yazılmaya ikna eder ve bir öğrenci numarasıyla kendisi ve üç arkadaşı toplam dört kadın öğrenci böylece ilk kez hukuk fakültesine kaydolar (Ağaoğlu 2010, 67). Ağaoğlu’nun bu cesur davranışı, Osmanlı’daki feminist kadın derneklerinden Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti üyelerinin eylemci yönüyle benzerlikler göstermektedir. Serpil Çakır’ın da belirttiği üzere, dernek üyesi kadınlar uçağa binerek cesur olduklarını gösterme amaçlı bir gösteri yapmış, kamu kuruluşuna ilk kez Müslüman bir kadının girmesi için mücadele başlatmış, bir terzihane açarak kadınların geçim sorununa çözüm bulmaya ve kadın giysilerini modernize etmeye çalışmış, siyasete katılma isteklerini programlarına koymuşlardır (Çakır 2010, 111-112). Derneğin kuruluş yılı olan 1913 itibariyle Ağaoğlu henüz on yaşında olduğundan dernek üyesi olması mümkün değildir. Ancak yukarıda aktarılan Osmanlı kadın hareketi dikkate alındığında elit ve entelektüel bir ailenin eğitilmiş kızı olması nedeniyle Osmanlı’daki feminist hareketten bihaber olmadığı kanaatindeyiz ki, Ağaoğlu da kendi ideolojisi çerçevesinde kadınların erkeklerle eşit olması yönünde meslek hayatı boyunca mücadeleci bir geçmişe sahiptir.

1921’de güz döneminde hukuk fakültesine başlayan dört kadın öğrenci bu dönem boyunca erkek öğrencilerden ayrı eğitim almışlardır. Öğleden önce erkek öğrencilere ders veren hocalar, hukuk fakültesine derslik olarak tahsis edilmiş Zeynep Hanım Konağı’nın küçük bir odasında kadın öğrencilere ders vermişlerdir. Bu durum, dört öğrenci için bütün profesörlerin öğleden sonralarının alınmasının doğru olmadığı düşünüldüğünden ikinci dönem değişmiş ve karma eğitime geçilmiştir. 1921-1922 eğitim döneminde İstanbul Darülfünunu’nda eğitim gören birinci sınıf öğrenci sayısı altmış üç erkek ve dört kadın öğrenci olmak üzere altmış yedidir (Ağaoğlu 2010, 68-69).

“Batılılaşma/Modernleşme” temeline dayanan Cumhuriyet ideolojisinin geleceğe taşınabilirliğinin teminatı olan hukuk, Kemalist kadronun gündeminde öncelikli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Bu paralelde, yeni kurulacak hukuk sisteminin Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda yeniden üretimini gerçekleştirecek hukukçu neslinin yetiştirilmesi ve eski hukukçunun laik hukuk kültürü temelinde yeniden kimliklendirilmesi Kemalist hukuk reformu kapsamındaki en önemli boyutlardandır (Özman 2000, 165). Yeni hukuk kuralları, yetişkin uygulayıcıları olmadığından kağıt üzerinde kalmaktan ileriye gidemeyeceğinden resepsiyon olayında asıl görev hukukçulara ve aydınlara düşmüştür. Ancak bu yolla Batı’dan tümüyle alınan hukuk, taklit olmaktan çıkabilecek ve yeni Türk hukukunu oluşturacak yeni kuşak hukuk uygulayıcılarının yetişmesine olanak sağlanacaktır. 1925’de Ankara Adliye Hukuk Mektebi de bu amaçla kurulmuştur (Ansay 1977, v1). Osmanlı-Türk örneği göz önünde bulundurulduğunda eski hukukçunun Kemalist modernleşme karşısındaki tutumu, özeld farklı bir boyut olarak İslam/Batı karşıtlığını gündeme getirmiştir. Zira çoğunluğu medrese eğitimi almış Osmanlı hukukçusunun mesleki sosyalleşme ile bağlantılı olarak Batı değerlerini ve hukuk sistemini benimseyen Kemalist ideolojiye yabancı ve mesafeli olduğu söylenebilir. Bu anlamda rejim değişikliği, hukukçunun toplumsal ve siyasal yapısındaki ayrıcalıklı konumuna bir tehdit oluşturmuştur (Özman 2000, 168-169).

Kemalist ideoloji doğrultusunda yeni hukukçuların yetiştirilmesi için yeni kriterler belirlenmiştir. Ahmet Mumcu’nun da belirttiği üzere, yeni hukuk mektebine öğrenci kabul şartlarında temel koşul, lise mezunluğudur. Yedi yıllık İdadileri bitirenler veya Milli Eğitim Bakanlığı’na denkliği kabul edilmiş okullardan mezun olanlar sınavsız, lise derecesinde öğrenim görenler ise lise müfredat programından sınava girerek mektebe kabul edilmişlerdir. İlk yıl kayıt yaptıranların sayısı 301’dir ve içlerinde kadın öğrenci yoktur. Yatılı ve yatısız olarak ayrılan öğrencilerden yetmiş beş tanesi yatılı kabul edilmiştir. Yatılı öğrenciler mezun olduktan sonra beş yıl

süreyle Bakanlık nezdinde zorunlu hizmete tabi tutulacaklarından onların eğitimiyle daha yakından ilgilenilmiştir. Bu öğrencilere yaş sınırı getirilerek on sekiz yaş altı ve otuz yaş üstü olanlar kabul edilmemiş, yemek yeme biçimlerinden kıyafetlerine kadar her şeylerine müdahale edilmiştir. Yani yarı askeri bir okul disiplini içinde olmuşlardır. Yetenekli adliyeciler ve yetenekli yargıçlar yetiştirmeyi amaçlayan mektep için bu uygulamalar rejim yandaşlarınca olağan kabul edilmiştir. Zira zorunlu hizmetlerinden dolayı hukuk mesleğine ilk dâhil olacakların yatılı öğrenciler olduğu düşünülmüştür. Bu disiplin aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir memleketin başkentindeki egemen ruhu da yansıtmaktadır. Mektebin açılışının ikinci yılında yani 1926'da üç kadın öğrenci hukuk eğitimine başlamıştır. Bu akış içerisindeki Ankara Adliye Hukuk Mektebi ilk mezunlarını 8 Temmuz 1928'de vermiş, 143 öğrenci mezun olmuştur (Mumcu 1977, 115-116-117).

İlk hukukçu kadınlar toplumda ilgi ve merak uyandırmıştır. Bernard Caporal, dava alan ilk kadın avukat Fatma Beyhan Nil Tipi'nin 25 Ekim 1928'de İstanbul Ticaret Mahkemesi önünde bir iflas davasını parlak bir biçimde savunduğunu, başının üzerinde peçe bulunan bir cübbe giydiğini, mahkeme salonunun tıklım tıklım olduğunu ve pek çok kadının bir kadın avukatı dinlemeye geldiğini aktarmaktadır (Coporal 1982, 620). Yine Fatma Beyhan Nil Tipi, kürsüye çıktığı zaman halk onu görmek için akın akın adliyeye gitmiş ve önünde saygıyla eğilmişlerdir (Topçuoğlu ve Topçuoğlu 1998, 120).

Böylece Durakbaşa'nın yeni Cumhuriyetin ve modern Türkiye'nin simgesi olarak tanımladığı eğitimli, profesyonel meslek sahibi "özgürleşmiş" kadın imgesinin temsilcileri hukuk mesleğinde görünür hale gelmiştir. Türkiye'deki kadınların hukuk mesleğine girişleri, ilk hukukçu kadınlar açısından değerlendirildiğinde bu mesleği seçmeleri bilinçli bir tercihtir. Henüz Cumhuriyetin bile ilan edilmediği savaş sürecindeki 1921 Türkiye'sinde Süreyya Ağaoğlu'nun kararlı tutumuyla kadınların hukuk mesleğine girmeye başlamaları da bu bilinçli tercihi yansıtmaktadır. Zira bu kadınlar toplumda egemen kadın ve erkek rollerine uyan mesleklerden birini değil, ülke içerisinde kadınlar için henüz kadın rol modelleri olmayan hukuk mesleğini tercih ederek kalıp yargıların dışına çıkmışlardır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Hukukçu Kimliğine Toplumsal Cinsiyet Bariyeri

Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni açarken söylediği "Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin küşadında hissettiğim saadeti hiçbir teşebbüste duymadım." sözünü Ernst Hirsch, Avrupa hukuk düşüncesi doğrultusunda eğitilmiş yeni hukukçular ordusunun yeni reformların güvencesi olacağına yapılan bir vurgu olarak değerlendirmiştir (Hirsch 2005, 227). Bu yeni hukukçular ordusu içinde artık kadın hukukçular da vardır.

Girişimci bir ruhla hukuk eğitimine başlayan kadınlar, fakültede eğitimlerine başladıklarında gerek arkadaşları gerekse hocaları tarafından dışlanmamışlar hatta teşvik edilmişlerdir. Süreyya Ağaoğlu fakültede geçirdikleri ilk günleri şöyle anlatmaktadır (Ağaoğlu 2010, 68):

"Sınıfımızdaki erkek arkadaşlar bizi pek merak ediyorlardı. Birçoğu öğleden sonra Fakülteden çıkmamışlar, ilk kız talebeleri görmek için bekliyorlardı...İkinci gün son sınıftan Sıddık Sami, bir önceki sınıftan Galip Hikmet ve bizim sınıftan Suat Urfi, bize Hukuk Fakültesi'ne hoş geldiniz demek için geldiler. Bizi erkek arkadaşlarla temas ettirmeye ve talebe kuruluşlarına katılmamıza yardımcı oldular. Doğrusunu söylemek gerekirse, biz erkek arkadaşlarımızdan hiçbir engel görmedik. Aksine bize her zaman faydalı olmaya gayret ettiler. Hocalarımızın hepsi de ayrı ayrı bizi teşvik ettiler."

Hukuk eğitimlerini tamamlayan hukukçu kadınlar barolara kabul konusunda da engellemelerle karşılaşmamışlardır ki zaten kabul konusunda yasal bir engel de bulunmamaktadır. Ali Haydar Özkent, "Avukatın Kitabı" isimli kitabında, avukatlık stajını bitiren Süreyya Ağaoğlu'nun kayıt için Ankara Barosu'na müracaatının kabul edilmesinde yasada kadınlara yönelik bir ayrımcılığın olmamasının etkili olduğunu aktarmaktadır. Zira 460 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 2.maddesi, kanun ve ahlak şartlarını haiz olan her Türkün avukatlık müsaadesi isteyebileceğini ve cinsler arasında fark gözetmediğinden baronun bu talebi kabul ettiğini belirtmektedir (Özkent 1940, 691-692).

İstanbul Barosu'na kaydolan ve dava alan ilk kadın avukat olan Fatma Beyhan Nil Tipi, hâkimlik mesleğine girişini şöyle anlatmaktadır (Topçuoğlu ve Topçuoğlu 1998, 120):

“1926 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten sonra İstanbul Ticaret Mahkemesi’ne zabıt kâatibi olarak girdim. O zamanlar henüz kadınlar hâkimlik yapamıyorlardı. Mahmut Esat Bozkurt Bey Adliye Vekili’ydi. Bir gün İstanbul Adliyesi’nde yapılan hâkimler toplantısına başkanlık etmek üzere geldi. Toplantıya beni çağırdılar. Mahmut Esat Bey şöyle dedi: ‘Atatürk’ün emri üzerine hâkimlik yapacak kadın arıyoruz. Hâkim olmak ister misin?’ Benim için olağanüstü bir teklifti. Öyle şaşırımdı ki. Sevinçle ‘evet’ diye cevap verdim. ‘O halde hemen bana talepnameyi yaz ve getir.’ dedi. On dakika sonra zabıt kâatibi olarak çalıştığım Ticaret Mahkemesi’ne hâkim olarak tayin edilmişim. Göreve başladım.”

Ancak Kemalist düşünceyle orta sınıf ve üstü kadınlar üzerinden yapıldığı söylenen modernleşme çalışmalarında hukuk mesleklerinin tümü açısından kadınlar karşılık bulamamışlardır. Zira mesleğe giriş konusunda görünür ve görünmez engellerle karşılaşmışlardır. Ayşe Saktanber (2006) de Batılılaşma hedefiyle bir yandan kamusal alanda ciddi, erkeksi meslek kadını, diğer yanda özel alanda neşeli, alımlı, bilgili, doğurgan kadın modeli yaratmaya çalışan Kemalist rejimin kendi iç çelişkisini oluşturduğunu söylemektedir. Böylece kadınlara davranış ve görünüm olarak gereğince modernleşirlerse özel ve kamusal alan arasındaki sınırlarını kendiliğinden aşarak özgürleşecekleri telkin edilmektedir. Ayrıca Saktanber, modernleşme anlayışı içinde kadınların yüksek toplumsal prestije sahip meslek alanlarında eğitim almalarına yer verilirken bu iyi eğitilmiş, meslek sahibi, modern kadınların kamu yönetiminde üst kademelere yükselmelerine ve karar verme mekanizmalarına katılmalarına yeterince olanak tanınmadığını belirterek yaşanan çelişkiye vurgu yapmaktadır (Saktanber 2006, 330).

Türkiye’de hukuk mesleğindeki öncü kadınlara bakıldığında da hukuk fakültesi mezuniyetlerinin 1925’te başladığı (Süreyya Ağaoglu) ancak hukuk fakültesine ilk kadın asistanın 1943’te (Hamide Topçuoğlu), hukuk profesörü unvanının 1956’da alındığı (Türkan Rado), ilk kadın noterin 1960’da atandığı (Malike Bayülken) görülmektedir. Hukuk mesleklerindeki karar verici temsil makamlarında ise Danıştay’da ilk kadın daire başkanı 1969’da (Firdevs Menteşe), ilk kadın Danıştay Başkanı 1994’te (Fürüzan İkinçioğulları), ilk kadın Anayasa Mahkemesi Başkanı 2005’te (Tülay Tuğcu) seçilmiştir. Hukuk mesleklerindeki kadın temsilinin tarihsel süreç içerisinde kadınların bu mesleklere başlangıcından günümüze kadar ne oranda gerçekleştiğine ilişkin tüm verilere ulaşmak mümkün olmamakla² birlikte günümüzdeki cinsiyete dayalı oranların kadınların açık ara aleyhine olduğu söylenebilir ve bunun da çeşitli nedenleri vardır³. Çalışmamızın konusu dâhilinde hukukun öncü kadınları açısından kota, ataerkil hukuk yapılanması ve Kemalizm etkisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan kalıp yargılar, cam tavanlar hukuk mesleklerine girerken karşılaştıkları engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüzel (2009) erken Cumhuriyet döneminde kadınların meslek alanlarına girmeleri konusunda desteklenmelerinin ve özendirilmelerinin özünde faydacı olduğunu ancak kadınların meslek alanlarına girmeleri konusundaki desteğin söylemsel düzlemde kaldığını belirtmektedir. Kadınların meslek alanlarında yer almalarını kolaylaştıracak düzenlemeler ve uygulamalar sunmak yerine yönetici elit, üniversitelere ve meslek alanlarına girmelerini mümkün kılacak yasal düzenlemeler yaptığından kadınlar eğitim ve çalışma yaşamındaki güçlüklerle kendi başlarına mücadele etmişlerdir (Tüzel 2009, 34).

Tüzel’in değindiği hususun hâkimlik konusunda geçerli olduğu söylenebilir. Zira hâkimlikte kadınlara uygulanan kota uzun yıllar kaldırılmamıştır ve kadın hâkim sayısı erkeklere oranla oldukça düşük kalmıştır. Hâkimliğe atanma konusunda yukarıda aktardığımız Fatma Beyhan Nil Tipi’nin deneyimi genele yansıyan bir uygulama olmamıştır. Kota nedeniyle hukuk fakültesi mezunu kadınlar, sınırlı sayıda kadın kontenjanı olan hâkimliğe atanıncaya kadar zabıt kâatipliği gibi görevlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Adnan Güriz (1995, 5), 1930-1940 yılları arasında Adalet Bakanlığı’nın hâkimliğe atanmada kadın adaylara %5 kota uyguladığını ve hukuk mezunu kadınların hâkim adaylığı sıraları gelinceye kadar Temyiz Mahkemesi’nde “Başkâtip kadrosunda fiilen raportörlük yaparak” çalıştıklarını ve sıra gelince atanma kurasına dâhil olduklarını söylemektedir. İlk hukukçu kadınlardan Lamia ve Hamide Hanım da bu kotaya ilişkin sıkıntılarını şöyle dile getirmektedir (Tüzel 2009, 33-34):

“Hamide Hanım ‘Türkiye’ye 1939’da geldim. Adalet Bakanlığı’na staj için müracaat ettim. Hâkimlik stajı. Dediler Milli Nizam...100 tane erkek hâkim adayına karşı 5 tane kız atanacak diyor. Dönemin Başbakanı Saraçoğlu’nun karşısında ülkenin her köşesinde görev yapmaya hazır

olduğunu belirten ve bunun için takdir toplayan Lamia Hanım, hakim olarak çalışabildiği 1940'ları hayatının en mutlu dönemi olarak niteliyor ama bu şansı elde etmesindeki yasal engeli şaşkınlıkla hatırlıyor, *'Talip oldum bir hakimlik istedim...o zaman kontenjan koymuşlar her ne sebeple ise: %5.'*

04.08.1929 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin "Kadın Hukukçular Hâkim Olmak İstiyor" başlıklı haberine göre, o yıl hukuk fakültesinden mezun olan kadınlar kendileriyle birlikte mezun olan erkek meslektaşlarına doğrudan hâkimlik verilmesine rağmen kendilerinin kâtip olarak istihdam edilmelerine itiraz etmektedirler. Haberin devamında kendilerine de aza mülazımlığı ve müdde-i umumilik verilmesi gerektiğini, yetkili birimlere müracaat ederek hâkimlik görevinin kadınlara da verilmesini talep edecekleri belirtilmektedir (Topçuoğlu ve Topçuoğlu 1998, 12).

Ayşe Öncü (1979), erken Cumhuriyet dönemindeki hızlı ilerleme koşullarında yeni oluşturulan kurumlarda yer alacak profesyonellerin seçiminde sınıf atlama çabasındaki aşağı tabakadan gelen erkeklerden ziyade üst orta ve orta sınıf şehirli ailelerin kızlarının tercih edildiğine vurgu yapmakta ve toplumsal cinsiyet önyargılarının bir kenara bırakıldığını söylemektedir. Bu çalışmada anıları aktarılan hukukçu kadınların da Öncü'nün tanımladığı kadınlardan olduğu söylenebilir. Zira onlar en azından lise eğitimi alma imkânına sahip olabilmiş, aileleri tarafından eğitim almaları desteklenmiş kadınlardır. Lamia Hanım yukarıda aktarılan anısında hâkimlik kotasını ne kadar şaşkınlıkla karşıladığını belirtse de ilk nesil meslek kadınlarının mesleki becerilerini ülkenin inşasında ihtiyaç duyulan alanlara aktarmak üzere yönetici elitin kadınları cesaretlendirdiğini ve desteklediğini şöyle aktarmaktadır (Tüzel 2009, 32):

"Saraçoğlu bizi teftişe gelmişti adliyeye. Dört tane hâkim hanım, böyle sırayla selamlıyorduk ayakta. O da bize soruyor: 'Gidecek misiniz?' diye, tek tek soruyor...Sıra bana geldi 'Siz?' dedi bana Saraçoğlu. 'Nereye emrederseniz gitmeye hazırım' dedim. Tabii son derece de hoşuna gitti bu laf. Onlara döndü, 'Siz de arkadaşınız gibi düşünüyorsunuz değil mi? Eminim' filan dedi. Tabii ben orada söz verdim ya gideceğiz."

Yönetici elitin aynı zamanda eğitimini tamamlayıp hukuk mesleklerine adım atan kadınların kamusal alanda kabul görmesi konusunda da hukukçu kadınlara yardımcı olduğu Süreyya Ağaoğlu'nun anılarındaki paylaşımından anlaşılmaktadır. Mezuniyet sonrasında öğle yemeğinde hiç kadın müşterisi olmayan İstanbul Lokantası'nda meslektaşı Melahat Hanım ile yemek yemesi, orada yemek yiyen mebusları rahatsız etmiş ve babasına bildirilmiştir. Durumu öğrenen Atatürk'ün kendilerine desteğini Ağaoğlu şöyle aktarmaktadır (Ağaoğlu 2010, 79-80-81):

"Ertesi gün Vekalette çalışırken Vekil Necati Bey telaşla odaya girdi: 'Süreyya hazır ol, Paşa gelip seni yemeğe götürecekmiş' dedi. Ben ve bütün arkadaşlar şaşırдық...Dışarı çıkınca 'Latife bugün seni öğlen yemeğine bekliyor.' dedi. Şaşkınlıktan konuşamıyordum. Otomobile bindim. Yolda herkes bize bakıyordu. Bozüyük Mebusu Salih Bey'i dışarı çağırtdı. Tabii bütün mebuslar lokantadan fırladılar. Biraz onlarla konuştu, sonra yüksek sesle: 'Bugün Süreyya'yı bize götürüyorum, yarın lokantada yiyecek' dedi...Biz bu hadiseden sonra rahatlıkla dışarıda yemek yiyebildik."

Nancy Fraser'a göre (2007) tanınma, bir sosyal statü sorunudur ve toplumsal cinsiyet ve adalet kavramıyla birlikte ele alınmalıdır. Anlatmaya çalıştığı "tanınma", sosyal yaşama tam katılan olarak kadının statüsüyle ilgilidir. Tanınmama ise sosyal yaşama denk olarak katılmada engellenme olarak sosyal bağımlılık anlamındadır. Yani, kadının sosyal yaşama katılımını tam olarak engellemektir (Fraser, 2007: 30). Bu noktada kamusal alan-özel alan kavramı önemli hale gelmektedir. Zira kadının sosyal yaşama katılamaması, eril şekilde tanımlanan kamusal alana dâhil olamamasındanır. Çoğulcu ve katılımcı bir demokratikleşme için kamusal alan-özel alan ilişkisinin yeniden kurulması ve kadınların da kamusal alana dâhil edilmesi gerekmektedir. Türkiye'de kadınların hukuk eğitimi almaya başlaması, diğer alanlarda kadınların eğitime başlamasının ve kamusal alana çıkışının devamı gibi düşünülebilir. Ancak eğitim ile kadınların kamusal alana çıkışı, toplumun yarısını oluşturan kadınların bu alandaki görünürlüğü için yeterli değildir. Aynı zamanda eğitim sonrasında mesleklerine uygun alanlarda çalışmaları da kamusal alandaki görünürlüğün devamı ve sosyal yaşama tam katılımı sağlar. Bu

anlamda hukukun öncü kadınlarının mücadelesinin yönetici elitler tarafından desteklenmesi, hem toplumun geneline örnek teşkil etmesi ham de kendilerinden sonra bu meslekleri seçecek kadınlara rol model olmaları ve sayılarının artması bakımından önem arz etmektedir.

Ayşe Gelgeç Bakacak (2009), Cumhuriyetle birlikte çok daha geniş imkânlarla kavuşan kentli kadınların Cumhuriyetin kendini topluma adanmış ilk kuşak kadınları olarak karşımıza çıktığını söylemektedir. Bu dönemin kadınlarının kendilerine verilen rolü büyük bir özveriyle benimsediğini ve aynı zamanda da milliyetçi bir misyon üstlendiklerini vurgulamaktadır. Yani milleti için halkının yanında, erkeğin yoldaşı, cinselliğinden arındırılmış faydalı insan mertebesindeki, vatan için çalışan kadın imgesi oluşturulmuştur. Bakacak, bu anlayışı Hamide Topçuoğlu'nun "Meslek sahibi olmayı başka türlü yorumluyorduk: Bu 'hayatı kazanmak' için değildi sanki!...bir hizmet görme, başarı gösterme içindi..." (Bakacak 2009, 636) anlatımıyla da örneklendirmektedir.

Aynı milliyetçi misyon, "yeni kadın" imgesine belirlenen öncelikli toplumsal rollerden annelik ve yeni nesli yetiştirme görevi açısından da karşımıza çıkmaktadır. Dönemin hukuk mesleği sahibi kadınları tarafından da bu görev içselleştirilmiştir ve kendilerine buna yönelik koydukları sınırlandırmalar mesleklerini icra açısından cam tavanları karşımıza çıkarmaktadır. Ayşe Saktanber'in de değindiği üzere (2006, 327), her ne kadar kadınların erkeklerle aynı eğitim olanaklarından yararlanıp eşit şekilde yükselmeleri öngörülmüşse de kadınlar "ilk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu" gerekçesiyle münevver analar öğretmenler olarak görülerek onlardan toplumun gelenek ve göreneklerine ters düşmeyecek bir modernleşme çizgisinde kalmaları istenmiştir. Dolayısıyla da bu ikilem içerisinde hukukçu kadınlarda bir yandan meslek aşkıyla görev yapmak isterken, diğer yandan ev-çocuk sorumluluğu aldıklarında hem Kemalizmin görevlendirmesi hem de toplumsal cinsiyet öğrenilmişlikleriyle çocuk yetiştirmek öncelikli hale gelebilmiştir. İlk hukukçulardan Belkıs Hanım'ın aşağıdaki ifadesinde de bu durum gözlenmektedir:

"O zamanlar biz Atatürk çocukları olarak –o dönemin heyecanı mıydı bilmiyorum- ben şehirde çalışmayı bile düşünmüyordum. Ben köylere gideyim...kime ne öğretebilirsem...köy kadınına biraz kalkındırabilirsem falan, hep içimde o duygular vardı. Fakat (...) yani kuvveden fiile geçiremedim, evlilik girdi araya, çocuklar girdi, başka şeyler girdi. Ama samimi duygularım oydu." (Tüzel 2009, 32).

Hukukun öncü kadınlarının mesleğe girişindeki bir diğer engel toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan kalıp yargılardır. Zira Letherby'nin da vurguladığı gibi (2007), cinsiyet rolüne uygun olmayan bir mesleğe girmeye çalışan kadınlar aynı konumdaki erkeklerle nazaran daha dezavantajlı durumdadır. Kamusal alana çok geç çıktıklarından bu alanda kabul görmeleri zorlaşmakta ve iş seçenekleri sınırlı kalmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargılar nedeniyle kadınlar için belirlenen roller, birçok işin yapılmasında engel teşkil ettiği önyargısıyla kadınlar iş başvurularında cinsiyet rollerine uymadığı gerekçesiyle yoğun engelleme ve zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Letherby 2007, 83). Ailenin meslekten önce geldiğine, evlenen veya hamile kalan kadının işten ayrılacağına, kadınların kadınsı özellikleri nedeniyle erkekler kadar iyi yöneticilik yapamayacaklarına, ev-çocuk-eş sorumlulukları nedeniyle işine yeterince odaklanıp nitelikli işgücü sağlayamayacağına ilişkin kalıp yargılar kadınların profesyonel mesleklerde var olmalarını bazen sınırlandırmış, bazen de engellemiştir. Erkek egemen hukuk mesleğinde de kadınlara yönelik bu kalıp yargılar kadınların mesleğe girişini sınırlandırmıştır. Eğitimin olumlu yönde dönüştürücü bir özelliğe sahip olduğu genel kabulünden yola çıkılarak eğitilmiş kişilerde bile toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının kült varlığı kendini hissettirmektedir. Bir başka deyişle, bu kalıp yargılara toplumda eğitilmiş veya eğitimsiz her kesimde rastlamak mümkündür.

Avukat Ali Haydar Özkent'in, "Evli Türk kadını avukatlık yapmak için kocasının müsaadesini almağa mecbur mudur?" sorusunu sorup, yanıtını da dönemin Medeni Kanunu'nun 159.maddesiyle temellendirdiği aşağıdaki düşünceleri toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ne kadar etkili ve kalıcı olduğunu göstermektedir (Özkent 1940, 692-693):

"Karı koca, mallarını idare için hangi usulü kabul etmiş olursa olsun, karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesini alarak bir iş veya san'at ile iştigal edebilir. Kocadan böyle bir müsaade almak mecburiyeti, kadının eve ve çocuklara bakmak ve mali mes'uliyetler yüzünden şahsi veya birlik mallarını tehlikeye koymamak düşüncelerinden ileri gelmektedir. Avukatlık çok yorucu, yemek sofrasına ve uykuya kadar takip edici, çok defa yuvada bile tettebbü ve tetkik isteyen bir

meslek olduğundan kadının yuvaya bakmasına, çocuklarıyla uğraşmasına meydan vermez. Diğer taraftan avukatlık ceza ve mal mes'uliyetlerine maruz tutulmuş bir meslektir. Disiplin ve hapis cezalarına icap eden murakebe kılıcı her dakika başının ucunda sallandığı için kocasının ahlaki vaziyetine tesir yapan hareketlerin vukuu mümkündür. Mali mes'uliyetlere gelince üzerine aldığı işi takip etmemek, müvekkiline vakit bırakmadan vekâletten istifa etmek, davayı müruru zamana uğratmak, müddetleri geçirmek, salahiyeti haricinde sulh olmak veya başkasını vekil yapmak, müdafaada ve istişarede her hangi bir kötü niyet taşımak, karşı tarafla uyuşmak veya dolayısıyla yardımda bulunmak, kendisine tevdi olunan bir emaneti haksız olarak başkasına teslim etmek gibi hareketlerden dolayı avukat malen mes'ul olduğu ve bazen büyük bir maddi ehemmiyet arzeden bu mes'uliyetler yüzünden şahsi veya aile birliği malları tehlikeye düşebileceği için kadın avukatın kaydolanmak için müracaat ettiği baronun kocadan yazılı bir müsaade istemesi zaruridir. Kocanın izin vermektan imtinayı halinde kadın avukat kendisinin avukatlıkla iştiğal etmesi birliğin veya bütün ailenin menfaati icabı olduğunı isbat ederse bu izin hâkim tarafından verilir.”

Erkek egemen hukuk yapılanması içerisinde de eril kodlarla kodlanmış hukuk mesleğinin erkek uygulayıcıları, rasyonel, objektif kişilik özelliklerinden ziyade kadınların hassas, kırılğan, fiziksel zayıflık özelliklerini ön plana çıkararak, karar verme selahiyetinden yoksun, meslek sahibi olsa dahi bir erkeğin vesayetinde kalmasının daha isabetli olacağı kanaatini taşıyan erkek bakış açısıyla kadın meslektaşlarını değerlendirmişlerdir. Aynı eğitim sürecinden geçmelerine rağmen rasyonel ve objektif yönlerin hukuk mesleğindeki kadınlarda da olabileceği göz ardı edilmiştir. Erkek egemen hukuk yapılanması içerisinde eril kodlarla kodlanmış hukuk mesleğinin erkek uygulayıcıları buna yönelik davranışlar sergilemişlerdir. Özkent'in evli kadınların avukat olmasına ilişkin yukarıda aktarılan yorumu, hukuk mesleklerinde kadınların varlığı önündeki en önemli engeldir ve kadınları bağımsız bireyler olarak kabul etmeyen toplumsal cinsiyet önyargılarını temsil etmektedir.

Whitney Woodington, sosyal algıda kadınları feminen karakteristiğe, erkekleri maskülen karakteristiğe dâhil etme durumunu her bir cinsiyet için belirlenmiş sosyal rollerle açıklamaktadır. Kadınlar ılımlı, duygusal ve duygularını dışa vuran, başkalarını dikkate alan, ilişkilerinde bağımlı davranışlar sergilerken, erkekler yarışmacı, bağımsız, kuvvetli, dayanıklı ve sonuç odaklı davranışlar sergiler. Erkeklerin davranışları kalite ve başarı içerir ve geleneksel erkek meslekleriyle ilişkilendirilir. Kadın-erkek arasındaki bu bilişsel ayırım sonucunda erkek mesleklerine ayrımcılık uygulanarak bu mesleklere az sayıda kadın kabul edilir, ücretlerde ve temsil makamlarına atamalarda kadınların aleyhine dengesizlik olur. Sunulan maskülen ve feminen karakterlerin sosyal yapıları sosyal iletişim ve deneyimlerin basit ilkelerinden oluşur ve her iki cinsiyetin potansiyel nitelikleri konusunda şematik içeriklere sahiptir. Hukuk mesleği geleneksel olarak maskülen düşünülduğünden bu meslekteki kadınlar direk olarak yadsınırlar, mesleğe alınmak istenmezler, mesleğin doğasından kaynaklı yeterli kaliteye sahip değillermiş gibi algılanırlar (Woodington 2010, 141-145).

Kadın ve erkek için tanımlanan kalıp yargılar çerçevesinde tüm kadınları ve tüm erkekleri aynı özelliklerle tanımlayacak genellemeler yapmak yanıltıcıdır. Zira Dökmen'in de belirttiği gibi, “Kadınlar daha duyguludur” dediğimizde duygulu erkeklerin de olduğunu “erkekler pantolon giyer dediğimizde pantolon giyen kadınlara ne demek gerekeceğini” (Dökmen 2009, 23) de cevaplamamız gerekmektedir. Bir başka deyişle, toplumsal cinsiyet şemaları ile oluşturulan kalıp yargıların tüm kadınlar için veya tüm erkekler için geçerli olmayabileceği, duygusal ve hassas kadınlar olabileceği gibi rasyonel davranan kadınların da var olduğu ve karakteristik özelliklerinin meslek seçimlerinde ön plana çıktığı gözden kaçırılmamalıdır ki mesleklerinde ilk olmayı başarmış hukukçu kadınlar bunun öncüsüdürler.

Sonuç

Osmanlı'daki hukuk eğitimindeki cinsiyete dayalı ayrımcılık 1921'de ortadan kalkmıştır ve kadınlar hukukçu olma yolunda ilk adımı atmıştır. Ancak kadınların beşeri sermaye donanımlarını yükseltmelerine ve başarılar göstermelerine rağmen güç hiyerarşisinde yükselmelerini önleyen engeller varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. Bu engeller zaman zaman yasal düzenlemelerle getirilen kotalar aracılığıyla karşımıza çıkarken, çoğu zaman görünmez engellerin, yani cam tavanların varlığı kadınları belirli hukuk mesleklerinden veya mesleklerdeki temsil makamlarından mahrum bırakmıştır. Hukuk mesleklerinde cinsiyete dayalı sayılar da bu durumu desteklemektedir.

Bu noktada hukuk fakültesine girme ehliyetine ve hakkına sahip olan kadının bunu ne ölçüde kullanabildiği meselesi de önem kazanmaktadır. Zira gerek hâkimlik ve savcılık mesleklerine girişte gerekse diğer hukuk mesleklerinde temsil makamlarında görev almada varlığını koruyan görünmeyen kotalar, temel sorunsalı oluşturmaktadır ve bu temel sorun, kadının sahip olduğu de jure eşitliğe rağmen bu eşitlik üzerinde olması gerektiği ölçüde de facto tasarrufta bulunmasını engellemektedir. Fırsat eşitliği ilkesine aykırılık yaratmaktadır. Vasıf ve yeterliliklere göre değil, cinsiyete göre adaylar seçilmekte ve nitelikli adayların dışlanmasına neden olabilmektedir. Örneğin hâkimlik ve savcılık mesleğine giriş için Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin yaptığı sınavda yüz üzerinden yetmiş almak mülakata çağrılmak için objektif bir kriterdir. Kontenjan ve mesleğe kabulde karar mekanizması T.C. Adalet Bakanlığı'dır. Bu belirleyici kurumun kararları, görünmeyen kotaların varlığına işaret etmektedir. Zira yazılı sınavı kazanıp mülakata çağrılan kadın aday sayısı, erkek adaylarla eşit olsa bile daha fazla sayıda erkek aday mesleğe kabul edilmektedir. Hâkimlik ve savcılık sınavına giren, kazanan ve mülakat sonrasında mesleğe kabul edilen adayların cinsiyete dayalı sayısal verilerine ulaşılammıştır. Ancak meslekteki kadın sayısına bakıldığında, mesleğe kabulde erkek adayların daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, hukuk mesleğinde halen ataerkil kodların egemenliğine işaret etmektedir.

Hukukun öncü kadınlarından günümüze hukuk mesleklerinde kadınların varlığı niceliksel açıdan olağanüstü bir artış göstermiştir. Bu artışın hukuk mesleğinin ataerkil yapısını dönüştürüp dönüştüremeyeceği tartışması henüz yapılmamıştır. Ancak kanaatimizce nicelikten ziyade nitelik daha fazla önem arz etmektedir. Zira ataerkil kodlarla yetiştirilmiş hukukçu kadının varlığı erkek egemen zihniyetin etkisinde olacağından sayının artması aynı zamanda dönüştürücü bir etkiye sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Türkiye'de avukatlık ve noterlik mesleklerinde mesleki birliklerinin yöneticilerini seçebilecek çoğunlukta kadın hukukçu olmasına rağmen Türkiye Barolar Birliği ve Türkiye Noterler Birliği başkanlıklarına hiç kadın seçilmemiştir.

Kadınların hukuk mesleklerindeki varlıklarını niceliksel ve niteliksel olarak artırmak için öncelikle cam tavanların ve görünmez kotaların yarattığı engelleri aşmak gerekmektedir. Bunun için en önemli adım, küçük yaşlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan bir eğitimin zorunlu kılınmasıdır. Ancak bu şekilde cinsiyetçi ayrımlarla kadınlara yüklenen sorumluluklar azalacaktır. Hukuk eğitiminde de kadın-erkek eşitliği konusunda bilinç ve farkındalık oluşturmak için müfredatın yenilenmesi erkek hukukçuların kadın meslektaşlarına yönelik cinsiyetçi davranışlarını değiştirebilecektir. Bunlara ek olarak karar alıcı siyasi mekanizmalarda toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması hukukçu kadınların istihdamında eşitlikçi kararların alınmasına zemin hazırlayacaktır.

¹Meryem Kuli, Hogotisyen, Serçiven, Apostolidis, JakopoMiltiyadis.

²2013 yılında yazar tarafından bu konuyla ilgili yapılmak istenen akademik çalışmaya veri toplamak amacıyla Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde ilgili kurumlara yapılan başvurulara kurumlardan yeterli bilgi edinilememiştir. Bilgi paylaşımı yapan kurumlardaki veriler tarihsel başlangıca kadar uzanmamaktadır. Daha detaylı veri paylaşımı için kurum arşivlerinde çalışma yapılması gerektiği, ancak yeterli çalışanları olmadığından bunun mümkün olamayacağı tarafımıza bildirilmiştir.

³Bkz. Emine Balcı, (2018), Hukuk Mesleklerinde Kadınlar, Ankara: Yetkin Yayınları.

Kaynakça

Ağaoğlu, Süreyya. “Bir Ömür Böyle Geçti” *Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu* ed.Celal Ülgen, Coşkun Ongun (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2010), 53-186.

Ansay, Tuğrul. “Önsöz”, *Ankara Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne* ed. Ahmet Mumcu (Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları: Sevinç Matbaası, 1977), v1.

Bakacak, Ayşe Gelgeç. “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 44, (Güz 2009): 627-638.

Balı, Ali Şafak. *Hukuk: Tanım, Kavram, İşlev ve Nitelik Sorunlar*;(Konya: Çizgi Kitabevi, 2005).

Berktaş, Fatmagül. “The Construction of Women as ‘Other’ in the 19th Century Popular Culture” *Kadın Araştırmaları Dergisi* Sayı 2, KASAUM (1994): 83-97.

Bolton, Sharon C.,Muzio, Daniel. “Can’t Live With’em; Can’t Live Without Em: Gendered Segmentation in the Legal Profession”, *Sage Journals*. <http://www.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038038507072283>, (2007),pp. 47-64.

Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996).

Brint, Steven. “Eliot Freidson’s Contribution to the Sociology of Professions” *Work and Occupations*, Vol. 20, No. 3, (August 1993): 259-278.

Coporal, Bernard. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*(Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1982).

Çakır, Serpil. “Osmanlı’da Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi” *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar* ed. Hülya Durudoğan, Bertil Emrah Oder vd. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010), 99-115.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi* (5.bs), (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

Dökmen, Zehra Y. *Toplumsal Cinsiyet*(Ankara: Remzi Kitabevi, 2009).

Durakbaşı, Ayşe. “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 29-51.

Durakbaşı, Ayşe. *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (7.bs), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Epstein, Cynthia Fuchs. *Women’s Place Options and Limits in Professional Careers* (USA: University of California Press, 1970).

Fraser, Nancy. “Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two Dimensional Approach to Gender Politics” *Studies in Social Justice*, V.1, I.1, (2007): 23-35.

Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000).

Güriz, Adnan. *Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu’na Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayın No:498, 1995).

Hirsch, Ernst E.. *Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi* (9.bs.), (Çev.Fatma Suphi), (Ankara: TÜBİTAK Yayınları-Sinem Ofset, 2005).

Homans, H. “Man-Made Myths: TheReality of Being a WomenScientist in NHS” *Man’sWorld: Essays on Women in Male-Dominated Professions*ed. Anne Spencerand David B. L. Padmore, (London-New York: Tvistock

Publications, 1987).

Letherby, Gayle. *Introduction to Gender: Social Science Perspectives* (USA: Prentice Hall-Harlow, 2007).

Mackinnon, Catherine. *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru* çev. Türkan Yöney, Sabir Yücesoy (İstanbul: Metis Yayınları, 2003).

Martin, Susan Ehrlich ve Jurik, Nancy C. "Women Entering the Legal Profession" *Doing Justice Doing Gender: Women in Legal and Criminal Justice Occupations* (UK: Sage Publications, 2007, www.sagepub.com/sites/default/files/.../12634_Chapter5.pdf), 107-130.

Menkel-Meadow, Carrie. "Exploring a Research Agenda of the Feminization of the Legal Profession: Theories of Gender and Social Change" *Law and Social Inquiry*, Volume 14, Issue 2, (1989): 289-319.

Mumcu, Ahmet. *Ankara Adliye Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)* (Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları: Sevinç Matbaası, 1977).

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı* (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Sözkese Matbaacılık, 2015).

Özkent, Ali Haydar. "Avukatlığın Memleketimizde Çok Kötü Tanınması" *Adalet Dergisi*, No:3, (1938): 369-433.

Özkent, Ali Haydar. *Avukatın Kitabı* (İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1940).

Özman, Aylın, "Siyaset, Hukuk, İdeoloji Ekseninde Hukukçu Kimliğinin Yeniden Tanımlanması: Erken Cumhuriyet Dönemi Üzerine Bir İnceleme" *Toplum ve Bilim*, Sayı 87 (2000-2001), (2000): 164-178.

Öncü, Ayşe. "Uzman Mesleklerde Türk Kadını" **Türk Toplumunda Kadın** ed. Nermin Abadan-Unat (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1979), 271-286.

Rosen, B. Carl. "Domestic Roles and Occupational Choice" *Work and Achievement* ed. B. Carl Rosen (London: Palgrave Macmillan, 1989), 181-207.

Saktanber, Ayşe. "Kemalist Kadın Hakları Söylemi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* (5.bs) ed. Tanıl Bora-Murat Gültekinçil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 323-333.

Topçuoğlu Orhan ve Topçuoğlu Tülin. *Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınıımızda Yer Alan Kadınlar* (Ankara: Demircioğlu Matbaası, 1998).

Tüzel, Gökçe Bayrakçeken. "Kemalizm, Profesyonizm ve Ataerkil Tezahürler" *Toplum ve Bilim*, Sayı 114, (2009): 27-50.

Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınları, 1987).

Üçok, Coşkun. "Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye'de Kuruluşu," *Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay Armağanı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1964), 35-48.

Walby, Sylvia. *Patriyarka Kuramı* (çev. Hülya Osmanoglu), (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016).

Woodington, Whitney, "The Cognitive Foundations Of Formal Equality: Incorporating Gender Schema Theory To Eliminate Sex Discrimination Towards Women in The Legal Profession" *Law and Psychology Review*, Vol.34 (2010): 135-153.